

Вайна – гэта не толькі бітвы

Гістарычныя падзеі і іх адлюстраванне ў выставачным праекце «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска»

Мінула 200 гадоў, як па беларускай зямлі з кровапралітнымі бітвамі пракацілася Вялікая армія на чале з Напалеонам, пакідаючы пасля сябе спаленыя вёскі, па-марадзёрску разрабаваныя падворкі і жах у вачах насельніцтва. Сапраўды, вайна 1812 года – адна з драматычных старонак гісторыі Беларусі. Артэфакты, здабытыя і асэнсаваныя археолагамі, рэканструкцыі баявых дзеянняў, якімі сёлета актыўна займаюцца захопленыя аматары ці ўніфармісты, яркія вобразы карцін і літаратурных твораў, дзе гістарычныя факты па-майстэрску пераплецены з фантазіяй аўтара, дапамагаюць нашым сучаснікам уявіць сабе, як гэта адбывалася ў рэчаіснасці. А яшчэ гісторыя да нас звяртаецца праз тэматычныя экспазіцыі, бо тут заўжды прадстаўлены найбольш канцэнтраваны збор рэчывых доказаў, сабраных з розных крыніц. Так, напрыклад, гістарычныя падзеі знайшлі адлюстраванне ў выставачным праекце Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска».

Звернемся да гісторыі, бо менавіта гэта навука, калі верыць Цыцэрону, – «сведка мінулага, свято іспіны, жывая памяць, настаўнік жыцця, веснік даўніны», лёгка перанясе нас у іншыя стагоддзі. Цікава, але так ужо здарылася, што многія старонкі ў «кнізе мінулага» прысвечаны ваенным дзеянням і заваяванням. У сваю чаргу вайна, якія б лозунгі ні абвешчаліся, так або інакш заўсёды звязана з голадам, разрухай і, несумненна, з бітвамі. Падзеі 1812 года, хоць і маюць ужо 200-гадовую паціну даўніны, служаць гэтаму пацвярджэннем.

Драматычная гісторыя Беларусі непаруўна звязана з самымі вядомымі і кровапралітнымі войнамі, што вяліся на тэрыторыі Еўропы. Не абмінулі Беларусь і напалеонаўскія войны, прычым хіба што не самыя пераломныя ў гісторыі пачатку XIX стагоддзя падзеі адбыліся на беларускіх землях. Менавіта тут ваенная фартуна адварнула ад французскага імператара, што прадвызначыла хуткі крах яго імперыі.

Адпаведна з архіўнымі дакументамі, у чэрвені 1812 года французская армія пераправілася цераз пагранічны Нёман. Напалеон спадзяваўся разбіць рускія войскі ў прыгранічных раёнах і прымусіць Расію скарыцца. Значныя страты панеслі абодва бакі. Адступленне расійскіх войскаў пад камандаваннем генералаў М. Баркляя-дэ-Толі і П. Баграціёна па беларускіх землях суправоджалася жорсткімі баямі з напалеонаўскімі войскамі пад Вішневам, Мірам, Астроўнам. Найбольш знакавыя бітвы адбыліся пад Кобрынам і Салтанаўкай каля Магілёва. Віцебск, Полацк, Гродна і іншыя населеныя пункты былі разрабаваны і спалены. У ліпені 1812 года вялікая тэрыторыя Беларусі (акрамя паўднёвых паведаў і часткі Віцебскага паведа) была занята войскамі Напалеона. У тым ліку і Мінск, у які маршал Л. Даву трапіў 8 ліпеня. Што тычыцца Мінска, дык амаль 80 тысяч салдат напалеонаўскага войска прайшлі праз яго з ліпеня па лістапад 1812 года, але баявыя дзеянні ўсё-ткі абышлі горад. Аднак вайна і без таго істотна адбылася на насельніцтве: у Мінску ў 1811 годзе налічвалася 11 200 жыхароў, а ў канцы 1812-га – толькі 3480.

– Мінск сапраўды застаўся некалькі паза асноўным тэатрам ваенных дзеянняў, у адрозненне ад Віцебска, Магілёва альбо Барысава, – пацвердзіў навуковы супрацоўнік аддзела археалогіі, нумізматыкі і зброі Нацыянальнага гістарычнага музея Сцяпан Лютых. – Магчыма, па гэтай прычыне падзеям, якія адбываліся ў нашай сталіцы ў тры дні, не надавалася дастатковай увагі ў працах гісторыкаў. Але вайна – гэта не толькі бітвы. Поспех кампаніі шмат у чым залежыць ад таго, наколькі спраўна функцыянуе тылавое забеспячэнне войска. Менавіта ў гэтых адносінах і паказальны прыклад Мінска.

Трэба адзначыць, што аўтар навуковай канцэпцыі экспазіцыі Сцяпан Лютых і загадчык аддзела археалогіі, нумізматыкі і зброі Нацыянальнага гістарычнага музея канды-

дат гістарычных навук Мікалай Плавінскі з'яўляюцца ідэйнымі натхняльнікамі і непасрэднымі выканаўцамі выставачнага праекта «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска», рэалізаванага на пляцоўцы Нацыянальнага гістарычнага музея. Як вядома, мерапрыемстваў, канферэнцый і выставак, прысвечаных падзеям вайны 1812 года, у 200-гадовы юбілей у нашай краіне было праведзена шмат. Па задумцы арганізатараў, выстаўка павінна была стаць своеасаблівай. Зрабіць гэта было няпроста – стварэнне новай музейнай экспазіцыі патрабавала ад аўтарскага калектыву адмысловых падыходаў.

Паводле слоў Сцяпана Лютых, асноўная ідэя выставачнага праекта «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска» ў тым, каб паказаць наведвальнікам музея аб'ектыўную, гістарычна дакладную і рознабаковую карціну падзей канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя на Беларусі. Не толькі пазнаёміць з жыццём Мінска і мінчан напярэдадні і падчас вайны 1812 года, але і распавесці пра побыт розных слаёў насельніцтва, ваеннаслужачых рускага і французскага войскаў, даць уяўленне аб тым, якія месцы і архітэктурныя помнікі на сучаснай карце Мінска звязаны з тагачаснымі падзеямі.

– Не менш важна было паказаць, што вайна 1812 года – гэта не толькі прыгожыя мундзіры і знакамітыя гістарычныя дзеянні, але і кровапралітныя бітвы, голад, разбурэнне, якія можна смела назваць гуманітарнай катастрофай для беларускіх зямель, – падкрэсліў Сцяпан Лютых.

– Што да мастацкага напаўнення, дык выставачны праект атрымаўся сапраўды незвычайным, – лічыць Мікалай Плавінскі. – У тым сэнсе, што арыгінальных прадметаў, звязаных з падзеямі XVIII–XIX стагоддзяў на Беларусі, да нашых дзён засталася вельмі мала. У сваю чаргу, гэта адбілася і на тым, як фарміраваліся калекцыі беларускіх музеяў. На тэрыторыі нашай краіны адбыліся шматлікія войны, таму знайсці аўтэнтычныя рэчы пачатку XIX стагоддзя было вельмі цяжка. Калі і ёсць нейкія элементы амуніцыі, узбраення, дык сустракаюцца па асобных музеях ці нават уласных калекцыях. Улічваючы, што, адпаведна задумцы, хацелі паказаць не столькі ваенны аспект, бітвы ці стратэгічныя маневры,

колькі бытавыя абставіны, так бы сказаць, паўсядзённасць таго часу, мы адшукалі на самай справе рэдкія выставачныя экспанаты.

Да збору артэфактаў падключыліся супрацоўнікі Віцебскага абласнога краязнаўчага музея, Магілёўскага абласнога краязнаўчага музея імя Е.Р. Раманава, Кобрынскага ваенна-гістарычнага музея імя А.В. Суворова, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Нацыянальнай бібліятэкі

Пераправа цераз Бярэзіну, 28 лістапада 1812 года. Малюнак Ф. дзю Форэ. 1830-я гады

Беларусі. Цэлы шэраг дакументаў і матэрыялаў, звязаных з падзеямі вайны 1812 года, напрыклад, захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве. Многія з гэтых дакументаў збіраліся ў фондах розных устаноў і арганізацый Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў, дзейных у названы гістарычны перыяд. Аднак у фондах гэтых устаноў практычна адсутнічаюць дакументы, звязаныя з непасрэднымі баявымі дзеяннямі, а таксама з дзейнасцю напалеонаўскай адміністрацыі. Даволі вялікі масіў дакументаў паказвае палітычны стан беларускіх губерняў напярэдадні вайны 1812 года і падрыхтоўку Расійскай імперыі да ваенных дзеянняў. Паколькі гэтая падрыхтоўка вялася па шматлікіх кірунках, у Нацыянальным гістарычным архіве захаваліся вельмі каштоўныя дакументы, якія адлюстроўваюць фартыфікацыйнае начынне верагоднага тэатра вайны, стварэнне камунікацыйных ліній, тапаграфіч-

нае вывучэнне тэрыторыі Беларусі. Не меней істотным з'яўляецца блок дакументаў, які адлюстроўвае выкарыстанне людскіх і матэрыяльных рэсурсаў перад вайной 1812 года. Некаторыя калекцыйныя экспанаты таксама атрымалі прапіску на мінскай выстаўцы.

Значную падтрымку пры падрыхтоўцы і рэалізацыі праекта аказалі вядомыя беларускія спецыялісты па гісторыі напалеонаўскіх войнаў кандыдат гістарычных навук Андрэй Лукашэвіч і кандыдат гістарычных навук Ігар Груца, знаўца гісторыі Мінска Уладзімір Дзянісаў, член ваенна-гістарычнага клуба «Мінскі пяхотны полк» Дзмітрый Глінкін. Аздобіў інтэр'ер, ці, інакш кажучы, узнавіў подых часу мастак Уладзімір Кандрацьеў. Дзякуючы сумесным намаганням, выставачны праект, на думку яго ініцыятараў, атрымаўся цікавым і, як і планавалася, – у многім арыгінальным.

Ужо год, як экспазіцыя «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска» адкрыта для наведвальнікаў гістарычнага музея. Паводле слоў экскурсавода Вольгі Падсаднік, за гэты час тут было праведзена толькі заказных экскурсій каля сотні, і гэта без уліку наведвальнікаў, якія вырашылі самастойна аглядзець экспанаты.

А паглядзець тут сапраўды ёсць на што. Масштабная экспазіцыя складаецца з шасці тэматычных раздзелаў. Першы з іх мае назву «Лепшы пасля Вільні горад у беларуска-літоўскім краі». Так адзін з удзельнікаў паходу 1812 года немец Рабер Бамсдорф ахарактарызаваў Мінск. Гэты раздзел знаёміць наведвальнікаў з Мінскам канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя ў час, калі ён стаў цэнтрам адной з заходніх губерняў Расійскай імперыі. Тут распавядаецца аб планіроўцы і архітэктурным абліччы горада, яго памерах, характары забудовы, падаюцца звесткі аб колькасці насельніцтва, яго сацыяльным, нацыянальным і канфесіянальным складзе. Як вядома, напярэдадні вайны і ў першыя дні баявых дзеянняў горад выконваў ролю важнага ваенна-стратэгічнага цэнтра для рускіх войскаў. А пасля заняцця Мінска французамі ён выступаў у якасці буйнога этапнага пункта, у якім цэлыя карпусы і асобныя падраздзяленні Вялікай арміі маглі назапасіць харчаванне, адпачыць, адрамантаваць транспарт, пакінуць хворых і паране-

ных. Прадстаўленыя дакументы дазваляюць больш поўна ўявіць карціну паўсядзённых праблем таго часу. Напрыклад, якія прадукты, што адпускаліся войскам па ўсталяваных нормах, назапашваліся ў магазінах. Так, «кожнаму французскаму салдату належаў сутачны рацыён: хлеба – 1,5 фунта, мяса – 0,5 фунта, круп – $\frac{1}{8}$ фунта, солі – $\frac{1}{30}$ фунта, гарэлкі – $\frac{1}{2}$ кватэркі. На каня прыпадала $2\frac{3}{4}$ гарнца аўса, па 10 фунтаў сена і саломы».

Рэшткі Вялікай арміі. Невядомы мастак

Дастаткова дакладна ўявіць сабе карціну тагачаснага Мінска аўтары праекта прапануюць праз прызму вобразаў мастакоў. Акварэлі, малюнкi і літаграфіі з выявамі Мінска канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя, таксама рэканструкцыі Віктара Сташчэняка дапамагаюць атрымаць уяўленне пра знешні выгляд горада два стагоддзі таму, а знаёмства з планами Мінска – рэальнымі яго памерамі напярэдадні вайны. Ажывіць экспазіцыю даюць магчымасць партрэты мінскіх губернатараў канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя – І.М. Няплюева, К.Я. Захарава, С.М. Хаванскага і іншых.

Зусім іншыя крыніцы – арыгінальныя і факсімільныя копіі архіўных дакументаў – выходзяць на першы план у наступным раздзеле экспазіцыі. Тут можна ўбачыць арыгінал загада князя П.І. Баграціёна з яго асабістым подпісам і іншыя матэрыялы, якія распавядаюць аб падрыхтоўцы расійскіх улад да вайны. Прадстаўлены

цэлы спіс дакументаў, звязаных з правадзеннем рэкруцкіх набораў, нарыхтоўкай харчавання і фуражу для расійскіх войскаў, увядзеннем на тэрыторыі Беларусі ваеннага становішча, справаздачы паліцыі аб настроях сярод мясцовага насельніцтва, спісы нядобранадзейных, чарцяжы і схемы ўмацаванняў у Бабруйску і Барысаве. Як адзначыла Вольга Падсаднік, нязменны інтарэс наведвальнікаў выстаўкі прыцягвалі фальшывыя рускія асігнацыі, надрукаваныя на манетных дварах у Парыжы і закінутыя ў Расію напярэдадні вайны. Падоўгу разглядаліся таксама рэканструкцыі і арыгінальныя прадметы абмундзіравання, галаўныя ўборы, халодная і агнястрэльная зброя, музычныя інструменты расійскай арміі.

У гэтым выставачным раздзеле раскрываецца больш падрабязна тэма эвакуацыі з Мінска расійскай цывільнай адміністрацыі і яе дзейнасць «у выгнанні» на незанятых французскімі войскамі тэрыторыях Мінскай губерні (у Рэчыцы), а таксама абароны Бабруйскай крэпасці пад кіраўніцтвам начальніка гарнізона генерал-маёра артылерыі Г.А. Ігнацьева.

У сярэдзіне выставачнай залы атрымаў прапіску комплекс, прысвечаны арганізацыі і дзейнасці французскай адміністрацыі ў Мінску ў ліпені – лістападзе 1812 года. Тут трэба спыніцца, бо адразу ўсё не ахапіць вочкам. У стылізаваным рабочым кабінце партрэты мінскіх губернатараў Ж. Барбанегра і М. Бранікоўскага, ваеннага генерал-губернатара Літвы Ц. ван Гагендорпа, членаў камісіі Часовага ўрада ВКЛ. А вось і пажоўкля з часам нумары выдання «Tumczasowa gazeta Mińska», у якім за яго надрукавае жывае выява плошчы Верхняга рынку (сёння пл. Свабоды), дзе 15 жніўня 1812 года новая ўлада праводзіла святочныя мерапрыемствы з нагоды дня нараджэння Напалеона.

Конныя егеры гуляюць у карты. Невядомы мастак. Пачатак XIX стагоддзя

«Вялікая армія» – такую назву аўтары праекта далі тэматычнаму комплексу, прысвечанаму тым падраздзяленням напалеонаўскага войска, баявы шлях якіх так ці інакш быў звязаны з Мінскам. Тут у першую чаргу ўражае тагачаснае ўзбраенне – халодная і агнястрэльная зброя, арыгінальныя і капіяваныя ўзоры ўніформы, рыштунку, прадметы ваеннага побыту. Ваенная амуніцыя – адна з самых цікавых частак выстаўкі. Абмундзіраванне салдат і афіцэраў, усе віды зброі таго часу, дапоўненыя бытавымі дробязямі: ігральнымі картамі, манетами.

Экспанаванне рэчавых помнікаў дапаўняе дэманстрацыя партрэтаў камандуючых карпусоў і дывізіі Вялікай арміі, якія пабывалі ў Мінску, ілюстрацыямі ўніформы французскіх і саюзных войскаў, рэпрадукцыямі з малюнкаў Ф. дзю Фора, А. Адама, Р. Кнотэля, А. Філіпато і інш., якія адлюстроўваюць паўсядзённае жыццё салдат.

Знаходжанне войскаў Вялікай арміі ў Мінску, асабліва ў канцы вайны, нярэдка суправаджалася рэквізіцыямі, рабаваннем і нават забойствамі. У гісторыі застаўся такі вядомы факт: 28 чэрвеня (10 ліпеня) у час, калі ў мінскім кафедральным касцёле праходзіў малебен «за вызваленне Літвы», трынаццаць кірасіраў паспрабавалі разрабаваць суконную краму побач з ратушай. Неўзабаве яны былі схоплены патрулём і ўжо праз некалькі гадзін расстраляны па загаду маршала Л. Даву.

Напамінам пра наступствы знаходжання напалеонаўскіх войскаў у Мінску з'яўляецца шэраг дакументаў, якія распавядаюць аб марадзёрстве, рабунках і спробах новых улад процідзейнічаць ім. У прыватнасці, скаргі мясцовага насельніцтва і царкоўных служыцеляў, пратаколы ваенных судаў, квітанцыі, якія французы выдавалі пры рэквізіцыях, загады Л. Даву па навадзённых ў горадзе парадку і ўмацаванні вайскавай дысцыпліны.

Па задуме Напалеона, Мінск павінен быў адыгрываць ролю цэнтральнага склада

Па задуме Напалеона, Мінск павінен быў адыгрываць ролю цэнтральнага склада

правянтгу, фуражу і амуніцыі для войска ў межах Расіі, а таксама найбуйнейшага эвакуацыйнага пункта для хворых, параненых, салдат і афіцэраў, якія адсталі. Меркавалася, што горад і губерня стануць зімовай кватэрай і плацдармам для ваеннай кампаніі 1813 года.

Падчас вайны ў Мінску сапраўды быў створаны буйны шпіталь для хворых і параненых салдат Вялікай арміі на некалькі тысяч месцаў. Інсталяцыя вайсковага шпіталю з манекенам параненага салдата, прадстаўленая ў экспазіцыі, яскрава перадае нам адваротны бок вайны. Мінск, які распараджэннем Напалеона ператварыўся ў вялізны шпіталь, склад і зборны пункт для часцей войска, паступова напоўнілі салдаты розных нацыянальнасцей. У адносінах да простых абыяцеляў яны аддавалі перавагу загадным метадам. Пры ўладкаванні шпіталю і складоў людзей нярэдка сілай высялялі з уласных хат. Нягледзячы на такія факты, багатыя гараджане і шляхта дэманстравалі разуменне праблем французскага войска, сваю лаяльнасць. Насельніцтва Беларусі падзялілася ў сваіх сімпатыях: меліся прыхільнікі як Расіі, так і Напалеона. Большасць шляхты сімпатызавала Напалеону і бачыла ў ім уваскрашальніка Рэчы Паспалітай.

Экспануюцца рэпрадукцыі карцін і малюнкаў на адпаведную тэму, спісы ваеннапалонных Вялікай арміі, якія памерлі ў мінскіх шпіталюх. Паколькі вольных памяшканняў у горадзе не было, пад шпіталь прыстасавалі гімназію, праваслаўныя цэрквы, каталіцкія кляштары і нават прыватныя дамы. Вядома, што з 15 жніўня мінскі губернатар генерал М. Бранікоўскі атрымаў распараджэнне Напалеона адкрыць у дадатак да наяўных яшчэ два шпіталі на 2000 чалавек кожны – у Мінску і Барысаве.

Некалькі драматычна падаецца назва наступнага экскурсійнага комплексу – «Пахавальны марш Вялікай арміі». Тут можна больш падрабязна даведацца пра падзеі апошніх месяцаў кампаніі 1812 года на Беларусі. У прыватнасці, пра падзенне ўлады французскай адміністрацыі, пра ўзяцце расійскімі войскамі Мінска, пераправу рэшткаў Вялікай арміі цераз раку Бярэзіну і іх адступленне за межы Расійскай імперыі. Асноўнымі экспанатамі з’яўляюцца прадме-

ты ваеннай археалогіі – дэталі ўзбраення і вайсковага рыштунку, знойдзеныя падчас даследаванняў на месцы пераправы каля вёскі Студзёнка.

Завяршаюць экспазіцыю памятныя прадметы, тэматычна звязаныя з эпохай напалеонаўскіх войнаў і створаныя ў XIX–XX стагоддзях. Знайшлося тут месца і для калекцыйных рэчаў – узнагародных і памятных медалёў, знакаў, жэтонаў, рэдкіх выданняў расійскіх і замежных даследчыкаў, прысве-

На бівакі ля Лёзна, 9 жніўня 1812 года. Малюнак Ф. дзю Фора. 1830-я гады

чаных падзеям Айчыннай вайны 1812 года. Ёсць сярод іх і прадметы са збораў вядомага калекцыянера І.Х. Каладзева.

Хутчэй за ўсё, выставачная экспазіцыя ў снежні прыме сваіх апошніх наведвальнікаў. Але і так рарытэты вайны 1812 года ўбачылі многія, у тым ліку замежныя госці з Польшчы, Германіі, ЗША, Францыі, Кітая, Галандыі і Расіі. Аб тым, наколькі ўразіла экспазіцыя «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска», сведчаць запісы ў кнізе водгукаў, дзе лаканічна, але самымі добрымі словамі выказана падзяка за такое дачыненне да гісторыі і захваленне ўбачаным. Незадаволены пераважна тыя, хто загадзя намалюваў сабе, якой павінна быць гэта тэматычная выстаўка. І ў выніку іх расчараванне было звязана з несупадзеннем іх уласных поглядаў і ўяўленняў аўтараў канцэпцыі экспазіцыі. Некаторых засмуціла тое, што яны не ўбачылі, па іх словах, «образа подлинного победителя» – салдата, які са зброяй у руках змагаецца за свабоду Айчыны.

Трэба адзначыць, што аўтары экспазіцыі наўмысна пастараліся пазбегнуць дыскусійных пытанняў. Нягледзячы на маштаб і значнасць падзей вайны 1812 года ў гісторыі нашай краіны, яны застаюцца не да канца асэнсаванымі беларускай навуковай супольнасцю, што выклікае шматлікія спрэчкі, у тым ліку, ці з'яўляецца вайна 1812 года «айчыннай». На думку некаторых навукоўцаў, XIX стагоддзе ў цэлым і, вядома, Айчынная вайна 1812 года ў гэтым сэнсе – зручны аб'ект для трансфармацыі. У якасці прыкладу прыводзіцца матэрыял, які падаецца ў школьных і вузаўскіх падручніках і дапаможніках па беларускай гісторыі, дзе, як правіла, выкарыстоўваецца нейтральны тэрмін «вайна 1812 года» і нават больш катэгарычны – «франка-руская вайна 1812 года».

Паводле слоў аўтараў выставачнага праекта С. Лютых і М. Плавінскага, яны імкнуліся абудзіць цікавасць да падзей вайны 1812 года і асобна, праз сабраны матэрыял тэматычнай экспазіцыі, расказаць пра тагачаснае жыццё жыхароў Мінска. На базе выстаўкі адбыліся прэзентацыі новых кніг вучоных, якія даследуюць названы перыяд, у прыватнасці, напалеонаўскія войны. Там даследчыкі змаглі азнаёміць з адшуканымі імі новымі гістарычнымі фактамі і абмяняцца думкамі. Прынамсі, вопыт правядзення ў межах праекта цэлага шэрагу прэзентацый і міні-выставак паказвае, наколькі вялікую цікавасць выклікаюць пытанні, звязаныя з падзеямі Айчыннай вайны 1812 года ў Расійскай імперыі і напалеонаўскімі войнамі наогул, а таксама з тым, якую ролю яны адыгралі ў гісторыі беларускіх зямель. Праца выставачнага праекта «Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска» сведчыць, што ў сучасных умовах музей можа стаць не толькі скарбніцай унікальных артэфактаў для наведвальнікаў экспазіцыі, але і паўна-вартаснай пляцоўкай для абмеркавання найбольш актуальных пытанняў беларускай гісторыі, дасць магчымасць больш поўна асэнсаваць асноўныя падзеі вайны 1812 года на беларускіх землях і ўсебакова прааналізаваць іх значэнне ў агульнагістарычным працэсе.

Падрыхтавала
Сняжана МІХАЙЛОЎСКАЯ ─

Фотаздымкі з выставачнага праекта
«Вайна 1812 года ў гісторыі Мінска»